

KAŞKAY TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞINDA HAYVANCILIKLA İLGİLİ KELİMELER*

*Buta BAGHIROVA***

Öz: Bir toplumun kültürü, tarihi, yaşam biçimi, milli kimliği ile ilgili çıkarımlarda bulunmak için en önemli veri, dil verileridir. Dil verilerine dayanarak Eski Türklerin konargöçer yaşam biçimine ve dolayısıyla göçebe kültürüne sahip oldukları bilinmektedir. Göçebeliliğin hâkim olduğu kültürler için hayvanlar, büyük önem taşımaktadır. Sonraki dönemlerde Eski Türkler, her ne kadar yerleşik hayata geçseler de diğer göçebe kültürüne sahip olanlar gibi hayvanların onların hayatında her zaman önemli bir yere sahip olduğu göz ardı edilemez. Kaşkaylar da İran'ın güneyinde, Zagros dağları çevresinde bir kısmı yarı göçebe hayat süren, bir kısmı da İran'daki birtakım reformlar sonrası yerleşik hayata geçmiş Oğuz grubu Türk topluluklarından biridir. Kaşkayların esas uğraşlarının hayvancılık ve tarımcılık olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Kaşkay Türkçesinin söz varlığı incelendiğinde hayvan ve hayvancılıkla ilgili çok sayıda sözcüğün var olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın veri tabanını, alana gidilerek tarafımızca derlenen kelimeler oluşturmaktadır¹.

Çalışmada öncelikle Kaşkay Türkleri hakkında bilgi verilecek ve daha sonra göçebe Kaşkay Türklerinin kullandığı hayvan ve hayvancılıkla ilgili kelimeler, ad bilimsel açıdan incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türk kültürü, Kaşkay, hayvan, hayvancılık, ad bilimi.

Words Relating to Husbandry in the Qashqai Turkish Vocabulary

Abstract: Linguistic data are the most source to make inferences about the culture, history, lifestyle and national identity of a society. Based on these linguistic data, it is known that the Old Turks had a nomadic lifestyle and thus a nomadic culture. Animals carry great importance for nomadic cultures. Albeit the Old Turks' adaptation of a settled life in the following centuries, animals continued to have an important place in their lives, similar to those in nomadic cultures. The Qashqai people part of the Oghuz Turkish branch, either led a semi-nomadic life in the South of Iran, around the Zagros Mountains, or settled down following some reforms in Iran. The main occupations of the Qashqais are animal husbandry and agriculture. Therefore, a close look at their vocabulary established that there are many words related to animals and husbandry. Based

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 04.01.2022 - 08.04.2022

Bu çalışma 7. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu'nda sunulmuş "Kaşkay Türkçesi Söz Varlığında Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler" başlıklı bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü doktora öğrencisi. b.bagirsoy@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7737-4498.

¹ Derlemede ve derlenen bazı sözcükleri tanımlamada yardımını eksik etmeyen Ayvazullah Seferi Keşkkullı'ye ve Emad Hezreti'ye çok teşekkür ederim.

on field work, we compiled a database of these words. This paper provides information about the Qashqai Turk and then examines the nomenclature of words related to animals and husbandry used by the nomadic Qashqai Turks.

Keywords: Turkish culture, Qashqai, animal, husbandry, onomastic.

Giriş

Kaşkaylar, günümüz İran'ında kuzeydoğudan güneydoğuya doğru bir kısmı göçebe hayatı devam ettiren, birçoğu ise eski göçebe topraklarının her yerinde ve mevsimlik göçlerinin yolları boyunca çok sayıda kentsel ve kırsal bölgede yerleşik olarak geniş bir alanda yaşayan Türk dilli bir topluluktur. Ağırlıklı olarak İsfahan ilinde Şahreza ve Semirom, Fars ilinde Abadeh, Eqlid, Şiraz, Kazerun, Ardakan, Firuzabad ve Jahrom, Kohgiluyeh ve Boyer-Ahmed ilinde Geçsaray ve Huzistan ilinde Haftgel şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Alanyazında Kaşkay adının birkaç etimolojisinden bahsedilmektedir. Bazı araştırmacılara göre bu ad, Türkçe bir sözcük olan *kaçmak* fiilinden gelmektedir. Bu teoriye göre; Kaşkay, Halaç konfederasyonuna bağlı tayfalardan biriydi² ve bir müddet sonra onlardan ayrılarak Fars tarafına gittiler. Bu yüzden Halaçlardan ayrılanlara "Kaşkayı" denmiştir. Başka bir teoriye göre bu söz, hayvanların alnındaki beyaz leke anlamı taşıyan Türkçe *kaşka* sözcüğünden gelmektedir (akt. Oberling, 1960, ss. 171-172).

Kaşkayların Fars eyaletine ne zaman yerleştikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Kaşkayların birçoğu, dedelerinin Güney İran'a Şah İsmail Safevi tarafından ülkeyi Portekiz saldırılarından korumak için gönderildiklerine inanmaktadırlar (Oberling, 1960, s. 176). Mevcut tarihî kaynaklara göre esasen Kaşkay adına ilk defa 17. yüzyılın sonlarında Safevilere ait resmî bir belgede, daha sonra Kaşkay toplumunun yöneticisi olan Şahilu ailesine ait bir arazi mülkü tapusunda rastlanmıştır. 19. yüzyılın başlarında Şahilu ailesinin torunlarından biri, Güney İran'ın Türk ve Türk olmayan kabilelerin çoğunu "İl-e Kaşkay" adı altında birleştirmiştir (Dolatkhah, 2010, s. 103). 19. yüzyılın sonuna kadar Kaşkay aşiret konfederasyonu, yaklaşık on iki tayfadan (kabile) oluşmaktaydı. 20. yüzyıldaki sosyopolitik değişiklikler nedeniyle az sayıda daha büyük kabilelerden oluşan merkezî bir konfederasyona dönüşmüştür (Dolatkhah, 2010, s. 107).

Bilindiği üzere, Türk sosyokültürel hayatında ekonomik güce bağlı ve kan bağına dayalı tabakalaşma olgusu mevcuttur. Kaşkay Türklerinde de eski Türk toplumu yapısına uygun sosyal tabakalaşma görülmektedir ve bu, esasen kan bağına dayalı olarak aile yolu ile ortaya çıkan sosyal bir tabakalaşmadır. Bunun yanı sıra yerleşik hayata geçmeden önce göçebe kültür sürdüren Kaşkayların kışlak ve yaylak olarak kullandıkları arazilerin genişliği ve hayvanlarının

² bk. Fasa'i, 1988; Demorgny, 1913 vb.

sayısına göre ekonomik bir güce sahip olma durumları vardır (Erenoğlu Ataizi, 2011, s. 127). Kaşkay sosyo düzeni şöyle sıralanabilir: *il, tayfa, tire, beylik, oba* ve *ev*. Her birimin iç ve dış işlerle ilgilenen en az bir sorumlu kişisi vardır. *İl*, birkaç *tayfanın* birleşmesinden oluşur. *İl* içerisinde yaşayan bütün bireyler; benzer yaşam biçimini, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik tecrübeyi paylaşmaktadır. *İl*'den sorumlu kişiye *ilhani* denir. *Tayfa*, birkaç *tirenin* birleşmesinden oluşmaktadır. En büyük beş Kaşkay tayfası şunlardır: *Dereşorlu, Şeşbeyli, Amele, Keşküllü, Eymur* (Farsimedan). Tayfadan sorumlu kişi *kelanter* olarak adlandırılmaktadır. *Tire* birkaç *beyliğin* birleşmesinden oluşmaktadır. Tireden sorumlu kişiye *kıha* veya *kethüda* denir. Her beylikte birkaç *oba* var. Beylik, genellikle akrabalık temelli bir birimdir. İdare, babadan oğula geçmektedir. Oba, beylikten daha küçük bir birimdir. Obadan sorumlu kişiler, *aksakallardır*. Obada çoğu aile, kan bağıyla birbirine bağlıdır. *Ev*, en küçük birim sayılmaktadır (Shahbazi, 2001, s. 48).

Eski çalışmalarda araştırmacılar, Kaşkay Türkçesini Azerbaycan, Afşar vb. lehçelerin bir kolu olarak konumlandırmaktadırlar. Doerfer ise Oğuz grubu dillerini tasnif ederken Kaşkayları Güney Oğuzca grubunda ele almış ve bunun Azerbaycan Türkçesinden farklı olduğunu belirtmiştir (1992, s. 489). Doğan (2022, s. 167), Kaşkay Türkçesini Azerbaycan veya diğer Oğuz lehçelerinin bir ağızı olarak değil, başlı başına ayrı bir grupta değerlendirilmesini makul görmüş ve onu Oğuz Türkçesinin Güney koluna dahil etmiştir.

Bugüne kadar İran'da yaşayan göçebe halklar arasında en kalabalık nüfusa sahip olmalarına rağmen Kaşkayların nüfusu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Farklı araştırmacılar tarafından Kaşkay Türkçesi konuşurlarının nüfusuyla ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir. Örneğin Beck (1992, s. 37), Kaşkayların yaklaşık 400.000; Resulzade (1993, s. 39), 350.000; 1996'da İran İstatistik Merkezi'nin verilerine dayanan İran'daki etnik dillerle ilgili bir haritada 1.5 milyon; Dolatkhah (2010, s. 108), 1.5-2.0 milyon; Recep Albayrak (2013, ss. 980-981), 2.0-2.5 milyon; Erenoğlu Ataizi (2017a, s. 45), 4.5 milyondan fazla; Johanson (2021, s. 105), 500.000'den fazla olduğu bilgisini vermektedir. Eski çalışmalarda Kaşkaylarla ilgili kaydedilmiş nüfus sayısı, farklı yıllarda İran geneli için nüfus sayısını³ gösteren demografik verilerle kıyaslandığında, onların şimdi en az 2,5 -3 milyon olduklarını söylemeye izin vermektedir.

Göçebelik, insanların önceden belirlenmiş yerler arasında sürekli ve az çok düzenli hareketleriyle bağlantılı bir yaşam biçimidir. Ekonomik faaliyetlerini sürdürmek için göçebelilerin göç hareketlerinde belli bir zaman dilimi ve önceden belirlenmiş rotalar esastır. Göçebeliğin *göçebe avcılar, pastoral göçebeler* ve ekonomik faaliyetleri tamircilik ve ticarete odaklanan *yerleşik olmayan insanlar* şeklinde üç biçiminden bahsedilmektedir. Evcil hayvan

³ 27 Mart 2022 tarihinde <https://www.eghtesadonline.com> adresinden erişildi.

yetiştirmeye bağlılık; belirlenmiş otlak alanları arasındaki yollar boyunca göç; sürülerin, insanların ve yaşam alanlarının hareketliliği; sürülere ve onlardan elde edilen ürünlere olan ekonomik bağımlılık, pastoral göçebeliği tanımlayan ifadelerdir (Ehlers, 2011)⁴. Pastoral göçebelikte hayvanlar ve sürüler, insan ve doğal çevre arasında önemli bir bağ hâline gelmektedir. Kaşkay Türkleri de 20. yy. kadar, İran'daki bir takım reformlar öncesi pastoral göçebelik denebilecek bir yaşam biçimi sürdürmekteydi. Dolayısıyla hayvan ve hayvancılık, onların çevreyle iletişimlerinde önemli bir bağ kurmaktaydı. Eski Türklerde olduğu gibi Kaşkayların hayatında ve kültürlerinde de hayvanların bu kadar yer etmiş olması, Kaşkay Türkçesi söz varlığında da kendini göstermiş ve bu da dilde birçok hayvan adının bulunmasına olanak sağlamıştır.

Çalışmanın veri tabanını alan araştırması sırasında gözlem ve soru- cevap yöntemiyle derlenmiş kelimeler oluşturmaktadır. Çalışmada daha çok Kaşkayların günlük hayatlarında kullandıkları evcil hayvanlar, binek hayvanları ve yük hayvanları ile ilgili söz varlığı incelenmiştir. İnceleme bölümü, *Kaşkay Türkçesi söz varlığında hayvanlara verilen adların⁵ ve hayvancılıkla ilgili kelimelerin dayandığı temeller* üzerinedir. *Sonuç* bölümünde ise inceleme değerlendirilmiş ve özetlenmiştir.

Kaşkay Türkçesi Söz Varlığında Hayvancılıkla İlgili Kelimeler

Kaşkay Türkçesi söz varlığından tespit edilmiş hayvan adları, Kaşkayların günlük hayatlarında yer alan evcil, binek veya yük hayvanlarına aittir. Bu hayvanlar; fiziki özelliklerine, davranış ve karakter biçimlerine, cins ve yaşlarına göre ayrı ayrı adlandırılmaktadırlar. Bunların yanı sıra hayvancılıkla ilişkili olan bazı terimler de çalışmada ele alınmış ve alt başlıklar hâlinde örneklendirilmiştir.

1. Hayvanlara Verilen Adların Dayandığı Temeller

Adlandırmanın dayandığı temeller, çoğunlukla hayvanların fiziksel özellikleri, renkleri, cinsiyetleri, yaşları, doğum zamanı, doğurganlıkları veya kısırlaştırılmış olmaları vb.'dir. Hayvanların adlandırılmasında bazen birden çok özellik etkili olabilir. Bu sebeple bazı adlar, farklı sınıflandırmalar içerisinde tekrar yer almaktadır. Aynı zamanda hayvancılıkla ilgili sözcükler de hayvancılıkta kullanılan nesnelere, hayvansal ürünler, hayvan hastalıkları ve hayvancılıkla ilgili diğer sözcükler gibi bu temeller esas alınarak tasnif edilmiştir.

⁴ 11 Haziran 2021 tarihinde <https://iranicaonline.org/articles/nomadism> adresinden erişildi.

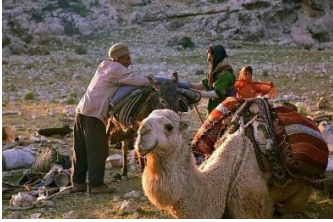
⁵ Hayvanlara verilen özel isimler, inceleme dışında tutulmuştur. Ayrıca Kaşkay Türkçesindeki alıntıları daha gerçekçi verebilmek adına Standart Türk Alfabesi yerine Türk Çeviri Alfabesi kullanılmıştır.

1.1. Fiziksel Özellikler

Hayvanlara ad verilirken çoğu zaman onların fiziksel özellikleri dikkate alınır. Bu bakımdan hayvanların tüylerinin veya göz, kuyruk vb. organlarının renkleri, onların bazı uzuvlarının boyutu veya hayvanların bir bütün olarak boyutları temel alınarak ad verilmektedir.

1.1.1. Tüy, Göz, Kulak vb. Çeşitli Fiziksel Unsurlarının Rengine Göre

Hayvanların adlandırılmasında onların renkleri önemli rol oynamıştır ve bir bütün olarak hayvanlar tüylerinin veya organlarının renklerine göre birbirinden ayırt edilmiştir. Kaşıkay Türkçesi söz varlığında renklerine göre adlandırılan hayvanlara *ağ çılvarı* “Tamamen beyaz ve parlak deve”, *ağ nuħudu* “Süt beyazı deve”, *ala* “İki renkli keçi veya koyun. Siyah ve beyaz gibi”, *ebleg* “İki renkli at. Siyah ve beyaz gibi”, *bor* “Açık kahverengi ile altın kahverengi koyun vb. küçükbaş hayvanlar”, *yangal* “Yüz ve karın altında koyu kahverengi çizgiler bulunan siyah renkli keçiler”, *gir* “Kulağı siyah ve beyaz rengin karışımı olan keçi”, *göy* “Mavimsi gri bir renge sahip keçi veya koyun”, *kumral* “Koyu kahverengi hayvan”, *ğongur* “Kahverengi koyun”, *ğızıl* “Boynunda parlak kahverengi çizgi olan keçi. Aynı sözcük parlak kahverengi benekleri olan beyaz atlar için de kullanılır”, *keher* “Parlak kahverengi at”, *ķoreng* “Açık kahverengi at”, *semend*⁶ “Altın sarısı at” vb. sözcüklerini örnek vermek mümkündür.

Resim 1. Ağ nuħudu

Resim 2. Koreng

Resim 3. Keher

Resim 4. Ğızıl

Resim 5. Semend

⁶ Kızıl ile boz renk arasında özel rengi olan at (Çelik, 2014, s. 259).

1.1.2. Boyutuna veya Bazı Uzuvarlarının Boyutlarına ve Biçimlerine Göre

Bu gruptaki adlarda hayvanların bir bütün olarak boyutları veya bazı uzuvlarının boyutları, temel alınmıştır. Sayıca az olmasına rağmen Kaşkay Türkçesi söz varlığında tespit edilen ve bu gruba dâhil edilebilecek kelimelere örnek olarak şunlar verilebilir: *bucu* “Küçük bir gövdesi olan çoban köpeği. Bir köpek cinsi”, *gere kurra* “Kulakları kısa ama ucu yuvarlak olan siyah keçi”, *gere kerri* “Kulakları kısa ama ucu sivri olan siyah keçi”, *gere bele* “Kulakları uzun olan siyah keçi”, *gere gulağlı* “Geniş ve sarkık kulakları olan siyah keçi”, *gere hul* “Boynuzu olmayan siyah keçi” vb.

1.2. Karakterlerine ve Davranışlarına Göre

Bu gruptaki hayvan adları, onların davranışlarına ve karakter özelliklerine göre verilmiştir. Örneğin *adamçıl* “Saldırgan deve. Bebeklik döneminde bir insana alışan erkek deve ergenlik döneminde insanlara saldırır.”, *gere almaz* “Hiçbir şekilde yavrusunu beslemeye ikna edilemeyen hayvan”, *cammaza* “Yürümekle koşmak arasında hareket eden ve sürüyü rahatsız etmeyecek kadar iyi eğitilmiş deve”, *almaz* “Yeni doğum yapmış ancak yavrusunu beslemekten kaçınan hayvan”, *telimi* “Binmek için eğitilecek at”, *nozın* “Binilmeye yeni alışmış at”, *gere emcek* “Dişi, süt veren fakat sütü yaramayan hayvan. Kara emcekten süt içen yavru ölür.”, *şahaz* “Sürünün başında ilerletilen, sürüye yön veren güçlü erkek keçi”, *peltek* “Sürüye uyum sağlamayan hayvan” vb.

Resim 6. Şahaz

1.3. Doğurganlıklarına veya Kısırlaştırılmış Olmalarına Göre

behte “Kilolu olması, sağlıklı kalabilmesi ve daha fazla yük taşıyabilmesi için kısırlaştırılan eşek”, *ehte çebiş* “Daha fazla yağ ve et üretebilmek için kısırlaştırılmış erkek keçi yavrusu”, *étik* “Doğum yapmak üzere olan keçi veya koyun”, *dobèhri* “Emzirme sürecinde hamile kalan evcil hayvan”, *şişek* “Üreme yaşına gelmiş iki yaşındaki koyun”, *nopalan* “Doğmaya hazır dişi eşek”, *doğmaz* “Gebe kalmayan, kısır dişi develer” vb.

1.4. Yaşlarına Göre

Hayvanların isimlendirilmesinde önemli ölçütlerden biri de onların yaşlarıdır. Kaşkay Türkçesi söz varlığında da belirli bir yaştaki hayvana özgü, onun için kullanılan kelimeler mevcuttur. Örneğin *beççi* “Keçinin yeni doğmuş yavrusu”, *oğlağ* “Bir yaşından küçük keçi yavrusu”, *emzik oğlağ* “Annesi ölmüş süt emen keçi yavrusu”, *çebiş* “Bir yaşını doldurmuş keçi yavrusu”, *cocuk* “Yeni doğmuş deve yavrusu”, *daylağ* “Bir yaşından küçük deve yavrusu”, *yeksal* “Bir yaşını doldurmuş deve”, *nocehaz* “İki yaşındaki deve”, *arvana* “Yetişkin dişi deve”, *ğulun* “Yeni doğmuş süt emen at yavrusu”, *day* “3 yaşına kadar olan at yavrusu”, *dayça* “Day’dan daha küçük at yavrusu”, *doluğ* “Dayça’dan daha küçük at yavrusu”, *yabı* “Yetişkin erkek at”, *guzzu* “Koyun yavrusu”, *emzik guzzu* “Annesi ölmüş süt emen koyun yavrusu”, *şişek* “İki yaşındaki koyun”, *goç* “Yetişkin erkek koyun”, *goçar* “Tamamen yaşlanmış erkek koyun”, *goçalan* “Yeni doğmuş sığır yavrusu”, *parna* “İki yaşındaki erkek sığır”, *cöng* “Yetişkin erkek sığır”, *kurru* “Yeni doğmuş eşek yavrusu”, *goduğ* “Süt emen eşek yavrusu”, *harri* “Yetişkin erkek eşek”, *enik* “Köpek yavrusu” vb.

1.5. Cinsiyetlerine Göre

Kaşkaylar aynı türden, cinsten olan bazı hayvanları cinsiyetlerine göre farklı şekilde isimlendirirler. Bazen bir hayvan, farklı yaşlarda da erkek ve dişiliğine göre özel isimlerle birbirinden ayırt edilir. Örneğin *yabı* “Yetişkin erkek at”, *madyan* “Yetişkin dişi at”, *goç* “Yetişkin erkek koyun”, *meci* “Ergenlik döneminde dişi deve”, *cöng* “Ergenlik döneminde erkek deve”, *lök* “Yetişkin erkek deve”, *arvana* “Yetişkin dişi deve”, *inek* “Dişi sığır”, *cöng* “Erkek sığır. Genelde sürünün çoğalması için elde tutulan damızlık erkek sığır”, *ökküz* “Erkek sığır. Çift sürmekte, kağrı çekmekte kullanılan, etinden yararlanan, iğdiş edilmiş erkek sığır”, *harri* “Erkek eşek”, *nopalan* “Dişi eşek”, *tege* “Erkek keçi”, *pazan* “Çebişten büyük erkek keçi. Genelde sürünün çoğalması için elde tutulan damızlık erkek keçi”, *şişek* “İki yaşındaki dişi koyun”, *toğlu* “Bir veya iki yaşındaki erkek koyun” vb.

Resim 7. Pazan

2. Evcil Hayvanlar, Binek Hayvanları ve Yük Hayvanları

Belirtilen özelliklere göre verilen isimler dışında kalan ve genel Türkçe ile ortak olabilecek Kaşkay Türkçesindeki hayvan isimleri⁷ şu şekilde gösterilebilir: *davar* “Koyun ve keçiye verilen ortak ad”, *goyun* “Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan”, *keçi* “Geviş getiren memelilerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen hayvan”, *camış* “Geviş getirenlerden, derisinin rengi siyaha yakın, uzun seyrek kıllı bir hayvan, su sığırı, camız, kömüş”, *sığır* “Geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı”, *deve* “Geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan”, *daşar* “At ve eşeye verilen ortak ad”, *at* “Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan, beygir, düldül”, *eşsek* “Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan, uzun kulaklı”, *ğatır* “Atgillerden, kısrağ ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan”, *puza* “Erkek atla dişi eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan. Ğatır’dan küçük fakat daha güçlüdür” vb.

Bu kelimeler dışında Kaşkay Türkçesinde farklı türden hayvan sürülerine de farklı isimlerin verildiği gözlemlenmektedir. Örneğin *helfe* “deve sürüsü”, *illı* “at sürüsü”, *reme* “sığır, at, eşek, katır sürüsü” vb.

3. Hayvanların Çıkardıkları Seslerle İlgili Sözcükler

İnsanlar, yaşadıkları ortamda gördükleri ve gözlemledikleri bazı nesnelere, durumlara ve olaylara ad verirler. Bu isimlendirme; nesnenin dış görünüşü, bazen de bıraktığı etki, çıkardığı ses vb. ile ilgili olabilir. Hayvancılıkla uğraşan Kaşkay Türklerinin de dillerinde hayvanların çıkardıkları seslerle bağlantılı bazı yansıma sözcükler mevcuttur. Kaşkay Türkçesinde fiil şeklinde kullanılan yansıma sözcüklere alandan toplanan verilere dayanarak aşağıdaki örnekler verilebilir: *borrulamak* “annesini arayan dişi bir devenin veya aynı gruptaki diğer develerin çıkardığı ses”, *beğirmeg* “keçinin acı çektiğinde çıkardığı ses. Çılgılığı andırır”, *bagılamak* “çiftleşme döneminde erkek keçinin çıkardığı ses”, *çirpinmek* “Erkek deve çiftleşmek isteme talebine karşı bacaklarını açar, bir tepede durur ve kuyruğuyla bacaklarının arasını kamçılar” vb.

4. Seslenme Sözlüğü

Hayvancılıkla uğraşan insanlar, birtakım sözcükler kullanarak adeta hayvanlarla iletişim kurarlar. Bu sözcükler her kültürde farklılık göstermektedir. Kaşkay Türkçesinde de hayvanlara seslenme için birtakım sözcükler kullanılmaktadır. Bu sözcükler, hayvanların türlerine veya yapılacak, istenecek eyleme göre değişiklik göstermektedir. Örneğin *eye eye* “Keçileri derhâl geri çağırma için

⁷ İsimlerin yanındaki açıklamaların büyük bir kısmı, *Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük*'ten alınmıştır.

kullanılır”, *çow çow çow* “Koyunlara seslenmek için kullanılır”, *dan danihhhh* “Keçileri ve koyunları sağmak için onlara bu şekilde seslenilir”, *dehdi* “At sürüsünü sürmek için kullanılır”, *e heeeey he he he* “Keçiler veya yavruları ulaşılması zor yerlerde sıkıştığında ve sürüden geri kaldığında çobanlar, onlara seslemek için bu sözü kullanırlar”, *eppihe* “Ana yoldan sapmış koyun sürüsünü yönlendirmek için kullanılır”, *çih* “Köpekleri kovalamak için kullanılan sözcük” vb.

5. Hayvansal Ürünlerin Adları

ağarantı “hayvanların sütünden elde edilen bütün ürünlerin genel adı”, *ağız* “yeni doğmuş hayvanın ilk sütü”, *bulama* “Ağızdan sonra sağılmış süt”, *ayran* “Yayıktaki yağı alınmış yoğurttan kalan kısım”, *çökellik* “Ayrandan elde edilen ürün”, *keşk* “Çökeliğin güneşte kurutulmasından elde edilen ürün”, *ğurut* “Çökelikten elde edilen ürün”, *mastana* “Çökellik ile suyun karışımından elde edilen ürün”, *kere* “Yoğurtla suyun karışımından çıkarılan yağ. Tereyağ”, *arri yağ* “Tereyağının kaynatılmasıyla elde edilen yağ”, *dartı/ torta* “Tereyağının kaynatılmasından sonra arri yağdan ayrılan bir çeşit yağ”, *ğatık/yoğurt* “Maya katılarak koyulaştırılmış beyaz, kıvamlı bir süt ürünü. Yoğurt”, *penir* “peynir”, *kestirme* “Kaynatılmış ayrandan elde edilen ürün” vb.

Resim 8. Ğurut

Resim 9. Çökellik

6. Hayvancılıkta Kullanılan Nesne Adları

ğırrihlağ “Koyun kırpmak için kullanılan makas”, *kilgi* “Koyun kırıldığı zaman ayaklarını bağlamak için kullanılan ip”, *çatma* “Hayvanların derisini yüzme için üç sopanın bağlanmasından oluşan nesne”, *gem* “Oğlağın ağız boşluğuna yerleştirilen ağaç parçası. Bu ağaç parçasının sağından solundan yerleştirilen ip, keçinin boynuzuna bağlanır. Keçinin ağızına yerleştirilen bu nesne, keçinin süt emmesini önler”, *cele* “Bir nevi kese. Kesenin her iki tarafında uzun ip olur ve onu her iki taraftan dolandırıp koyunun sırtına bağlarlar. O keseyi koyunun emceğine giydirebilirler ve kuzunun süt emmesini engellerler.”, *heyer/heger* “Eyer: Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne”, *yüyen/ügen/dehene* “Atı yönlendirmek için kullanılan demir parçası”, *rikab* “Ata binmek için ayak basılan demir”, *palan* “Eşeğin sırtına

konularak oturmaya yarayan nesne”, *çomak* “Çobanın olası bir tehlikeyle karşılaştığında kullandığı tahta bir çubuk”, *çigil/kämik* “Bir çoban tarafından keçileri veya keçi yavrularını yakalamak için kullanılan bir çift ağaçtır”, *poḥow* “Yük hayvanlarının ayaklarına vurulan zincirin ismi. Zincir, ağırlık yaptığı için hayvanın çok uzağa gitmesini önler.”, *köken* “Göç sırasında geceleri küçük hayvan yavrularının ayağını bağlamak için kullanılan ip”, *cingirow* “Hayvanların boğazına asılan küçük çan”, *zeng* “Büyük çan. Hayvanların boğazına asılır.”, *şagşağı* “Atları eğitmek için kullanılan kırbaç”, *dağma* “Hayvanları damgalamakta kullanılan aletin adı”, *owsar*⁸ “Dizgin. Hayvanı yönetmeye yarayan kayış ” *tecen* “Mastanani muhafaza etmek için hayvan derisinden yapılmış bir nevi kese” *yanlıg* “Kestirme ve peyniri iyi şekilde muhafaza etmek için kullanılan hayvan derisinden yapılmış bir nevi kese”, *tuluğ* “Hayvan derisinden suyu soğuk tutmak için hazırlanmış nesne”, *ğolğa* “Tuluğun küçüğü. Kol altında taşımak için yapılır.”, *yayığ* “Hayvan derisinden ayran, tereyağı elde etmek için hazırlanmış bir nesne”, *yağlı derri* “Yağı muhafaza etmek için hayvan derisinden yapılan torba” vb.

Resim 10. Yayık

Resim 11. Çatma

Resim 12. Çigil

Resim 13. Çomak

Resim 13. Tuluk

Resim 14. Yağlı derri

⁸ bk. Çelik (2014)

7. Hayvanlarla İlgili Kullanılan Diğer Sözcükler

Yukarıda sınıflandırılan ve bahsedilen sözcükler dışında genel olarak hayvancılıkla ilgili dilde yer alan birtakım kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler hayvan hastalıklarına verilen ad, hayvan otlatanlara, hayvancılıkla ilgili eylem adlarına vb. verilen adlar şekilde sıralanabilmektedir. *çoban*⁹ “Koyun veya keçi sürülerini otlatan kimse”, *çoluğ* “Çobanın yardımcısı”, *darğa* “Deve otladan kimse”, *bayat*¹⁰ “At besleyen”, *mehter/mihter*¹¹ “At bakıcısı”, *duruşum* “Kızgın bir demirle vurulan damga sonrası hayvanların derisinde kalan sigil benzeri bir iz”, *cuğda* “Hayvanların boğazlarından sallanan fazla et parçası”, *tabağa* “Hayvanların ayaklarında soğuktan oluşan yara”, *çatal* “Hayvan yaralarının iltihaplanmasına sebep olan hastalık”, *şarbon* “Hayvanlarda ateş ve iştahsızlık yapan hastalık”, *gerlig* “Hayvan derisinde oluşan hastalık. Deri kurur ve o bölgede tüyler dökülür”, *kurkurra* “Hayvanlarda ishal hastalığı”, *yellenme* “Hayvanların eklemlerinde oluşan iltihap hastalığı”, *kepelek* “Hayvan bağırsaklarında kurtlanma”, *ğan ğara* “Kan renginin koyulaşması ve kan pıhtılaşması hastalığı”, *ğurnaş* “Koyunların sıcak havada bir araya toplanması ve sıcaktan korumak için birbirlerinin karın gölgesine veya çevredeki herhangi bir ağaç gölgesine başlarını tutması eylemi. Bu eylem, toplu bir şekilde yapılır.”, *çoğdar* “Hayvan alışverişi yapan bir kimse”, *rugalama* “Kuzu veya oğlağı süttten ayırma eylemi”, *merleme* “Küçük hayvan yavrularını heybede taşıma eylemi”, *örüm* “Bazı dönemlerde özellikle ay ışığının parlak olduğu gecelerde koyunları otlamaya çıkarma eyleminin adı”, *imeci* “Koyun yününün kırkımında¹² yardıma gelen kişilere verilen ad”, *ğaş* “Hayvanların toplu şekilde yattığı yerin adı”, *ağıl* “Hayvanların yatması için taş veya ağaç dallarıyla çevrelenmiş kaş”, *tevl* “At ahır”, *emlik* “İyi ve yumuşak bir ete sahip keçi yavrusu veya kuzu”, *cummu* “Aynı anneden doğan iki canlı. İkizler”, *cummu tayı* “İkizlerden biri”, *çalığ* “Ölü hayvan”, *leceb* “Süt emen yavrusu ölmüş keçi veya koyun”, vb.

Oğuz grubu Türkçesi olan Kaşkay Türkçesinde sayı sözcükleri¹³, genelde Oğuz grubundaki diğer Türk dilleriyle ortak sayılır. Elbette yoğun Farsça etkisi altında bazı durumlarda Farsça sayı sözcükleri de görülmektedir. Fakat hayvan

⁹ Kaşkaylarda çobanlar genelde yazın ilk gününde yani 21 Haziran’da seçilir ve o güne *Büyük Yadı/ Mehrengan* veya *Çoban Bayramı* denir.

¹⁰ bk. Erenoğlu Ataizi, (2017a)

¹¹ bk. Çelik (2014)

¹² Koyun yününün kırılması şölen şeklinde yapılır. Kırkma dönemi ilkbaharda olur, genelde her tayfa içinde aileler sırayla koyunlarının yününü kırkarlar. Örneğin, bir tayfadan bir kişi kırkma yaparsa diğer aileler o gün koyun kırkma ve herkes o kişiye yardıma gelir. Koyun kesimi yapan aile, kırkma yapacağı sürüden kesinlikle ya bir kuzu ya da bir oğlak keser ve misafirlere yemek verir.

¹³ Daha fazla bilgi için bk. Erenoğlu Ataizi, 2017b.

sayımında farklı bir yöntem ve özel sözcük kullanılmaktadır. Şöyle ki hayvanlar sayılırken genelde çift çift 50'ye kadar sayılır. 50 tamam olduğunda, *yüz* demek yerine *bir mer* sözü söylenmektedir. Tek kalacak sayı için *yalın* sözcüğü kullanılmaktadır. Örneğin 435 (dört yüz otuz beş) yerine 4 *mer* 17 *yalın* söylenmektedir. Bunların dışında hayvanları birkaç gruba ayırdıklarında ayrılan her gruba, *bir bor* denmektedir.

Sonuç

Bu makalede alan araştırmasından elde edilen veriler kullanılarak Kaşkay Türkçesinde hayvancılıkla ilgili söz varlığı incelenmiştir. Bu çalışmada alan araştırması ile Kaşkay Türkçesinde hayvan ve hayvancılıkla ilgili elde edilmiş 161 sözcük¹⁴ incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Çalışmada öncelikle Türk kültüründe hayvanların yeri ve öneminden bahsedilmiş, bu konuda yapılan araştırmalar hakkında kısaca bilgiler verilmiş ardından Kaşkayların Türk dil grubundaki yerinden, onların nüfuslarından, dağılım coğrafyalarından, tarihlerinden, sosyal yapılarından kısaca bahsedilmiştir. Ardından Kaşkay Türkçesi söz varlığında bulunan hayvan adları, bu adların verilmesinde dayanan temellere göre tasnif edilerek verilmiştir. Hayvan adlarının dayandığı temelleri hayvanların fiziki özellikleri yani tüylerine, göz veya kuyruk vb. bazı uzuvlarının rengi; hayvanların bir bütün olarak boyutu veya bazı uzuvlarının boyutu ya da biçimleri; onların karakter ve davranış biçimleri; doğurganlıkları veya kısırlaştırılmış olmaları; yaşları, cinsiyeti vb. oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Kaşkay Türkçesi söz varlığındaki evcil hayvanlar, binek hayvanları veya yük hayvanlarının genel adları arasında hayvanların çıkardıkları seslerle ilgili yansıma sözcükler; hayvanlarla iletişim kurmak için kullanılan sözcükler, hayvanlarla ilgili kullanılan diğer kelimeler (hayvan hastalıklarının adı, hayvansal ürünler, hayvanlarla ilgili eylem adları vb.) ve hayvancılıkta kullanılan bazı nesne isimleri kaydedilmiştir. Ayrıca Kaşkay Türkçesinde kullanılan genel sayı sözcükleri dışında hayvan sayımında kullanılan özel yöntem ve sayı sözcüklerinden de bahsedilmiştir.

Kaşkay Türkçesi söz varlığında tespit edilen hayvan isimleri ve hayvancılıkla ilgili sözcüklerin birçoğu, genel Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde, özellikle Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmaktadır. Kökenbilim, farklı bir çalışma alanı olduğu için kelimelerin kökenlerine değinilmemiştir fakat genel Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde de aynı veya benzer kelimelere rastlanmaktadır. Bu kelimelerin çoğunun Türkçe olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁴ Çalışmada kullanılan sözcüklerin sayısı elbette uzun vadeli alan araştırması ile daha fazla genişletilebilir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Argunşah, M., Demir, N. ve Gültekin, B. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Albayrak, R. (2013). *Türklerin İrani* (C. II). Ankara: Berikan Yayınları.
- Beck, L. (1992). Qashqai Nomads and the Islamic Republic. *Middle East Report*, 36-41.
- Çelik, M. (2014). *Kaşkay Türkçesi Metinleri: Giriş-Metinler-Seçme Sözlük-Ekler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Demorgny, G. (1913). Réformes Administratives en Perse, les Tribus du Fars. *Revue du Monde Musulman*, 22, 85-150. Paris.
- Doerfer, G. (1992). İran'daki Türk Dilleri Üzerine Göttingen'de Yapılan Araştırmalar Üzerine. *Türk Dili*, (489), 264-266.
- Doğan, T. (2021). Kaşkay Türkçesinin Türk Dili Alanındaki Yeri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 167-201.
- Dolatkhah, S. (2010). The Kashkay People, Past and Present. *Bilig*, (53), 103-114.
- Ehlers, E. (2011). Nomadism. *Encyclopaedia Iranica*. 11 Haziran 2021 tarihinde <https://iranicaonline.org/articles/nomadism> adresinden erişilmiştir.
- Erenoğlu Ataizi, D. (2011). Kaşkay Türklerinde Sosyal Tabakalaşma. *Turkish Studies*, 6(4).
- Erenoğlu Ataizi, D. (2017a). *Kaşkay Türklerinin Dili*. Ankara: TDK.
- Erenoğlu Ataizi, D. (2017b). Kaşkay Türkçesinde Sayı Sözcükleri: Şiraz ve Çevresinden Örnekler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(2), 865-877.
- Fasa'i, H. H. (1988). *Farsnamah-i Nasiri* (C.2) (M. Rastgar Fasai, Ed.)
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. UK: Cambridge University Press.
- Oberling, P. (1960). *The Turkic Peoples of Southern Iran* (Basılmamış Doktora Tezi). New York: Columbia University
- Resulzade, M. E. (1993). *İran Türkleri: Türk Yurdu ve Sebilürreşad'daki Yazıları* (Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım ve S. Çağın, Haz.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Shahbazi, M. (2001). The Qashqai Nomads of Iran (Part I): Formal Education. *Nomadic Peoples*, 5(1), 37-64.

22 Mart 2022 tarihinde

<https://www.eghtesadonline.com/%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%DA%A9%D9%84%D8%A7%D9%86-3/260826-%D8%B1%D8%B4%D8%AF-%D8%AC%D9%85%D8%B9%DB%8C%D8%AA-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D8%A7-%D8%A7%DB%8C%D9%86%D9%81%D9%88%DA%AF%D8%B1%D8%A7%D9%81%DB%8C%DA%A9> adresinden erişilmiştir.